

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ, ΑΡΧΕΛΑΟΣ ΚΑΙ ΔΙΟΓΕΝΗΣ Ο ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ

(αντίστοιχο κεφάλαιο στο έργο του [Λάμπρου Κουλουμπαρίση](#)
« ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ »)

Η θεωρία του απεριόριστου, που όμως συνδέεται με έναν νου, βρίσκεται στο επίκεντρο της σκέψης του Αναξαγόρα από τις Κλαζομενές (500-428), και ωστόσο νοείται διαφορετικά από την ανάλογη θεωρία που υποστήριζαν οι ατομικοί και ο Μέλισσος. Κατά τον Αναξαγόρα, το απεριόριστο σχηματίζει μια πληρότητα ετερογενούς ύλης μορίων (χρήματα), όπου όλα βρίσκονται μέσα σε όλα, δηλαδή κάθε μόριο ενέχει όλα τα υπόλοιπα υπάρχοντα μόρια και όλες τις ιδιότητες, και αυτό παίρνει τη μορφή ενός απόλυτου χάους. Κατ' αυτή την έννοια, το απεριόριστο δεν εμφανίζεται μονάχα εν είδει προέκτασης αλλά και εν είδει «πρόθεσης», τολμώ να πω, καθώς κάθε μόριο ενέχει όλα τα υπόλοιπα, ανεξάρτητα από την τετελεσμένη διαίρεση που τελείται χωρίς όρια. Πιο συγκεκριμένα, αυτά τα *χρήματα* ενέχουν όλα τα άλλα χρήματα και ταυτόχρονα όλες τις ιδιότητες. Η ετερογένεια των χρημάτων καθιστά αδύνατο το κενό, καθώς το Όλον παίρνει τη μορφή μιας διαρκούς ροής. Η θεωρητική αυτή προσέγγιση, που αναφέρεται σε ένα άπειρο υλικό χάος όπου τα μόρια είναι αδιαίρετα εις το διηνεκές, αποσκοπεί στο να ξεπεράσει τις δυσκολίες που υψώνουν οι σκέψεις περί ασυνέχειας. Έχει το θετικό ότι αναζητά παράλληλα μια λύση στη φαινομενική ποικιλότητα των πραγμάτων, παρεμβάλλοντας μια διαφορετική ύλη, έναν άλλο τύπο χρήματος, τον «νου», που τον διακρίνει, αντιθέτως, η απόλυτη ομοιογένεια. Έτσι λοιπόν, η χαοτική «ύλη», τα βασικά χρήματα, ορίζεται από μια διάταξη εφικτή λόγω της διαφορετικής ύλης, που αποτελείται από ομοιογενή νοητικά μόρια. Αν και αυτή η διάταξη είναι εκτατή επ' άπειρον, παραμένει πάντοτε πεπερασμένη μέσω του απεριόριστου υπόβαθρου και προοδεύει επ' άριστον με κίνηση περιοδική. Σύμφωνα με τον Αναξαγόρα, η διαδικασία ξεκίνησε τυχαία, χάρη στα μόρια του Νου που ξεπήδησαν από ετερογενή χρήματα, δηλαδή μέσα από την ακινησία του χαοτικού Όλου. Πρόκειται γι' αυτό που είθισται να αποκαλείται δράση του Νου - του οποίου τα καθαυτό χρήματα ξεκινούν μια κίνηση κυκλικής χωροποίησης (περιχώρησις), η οποία διαφοροποιεί τα χρήματα περιορίζοντας σύνθετα πράγματα. Με τη διεύρυνση αυτής της κυκλικής κίνησης σχηματίζεται η ποικιλότητα των πραγμάτων του Σύμπαντος.

Ο Νους, επομένως, συνδράμει στην ετερογενή ροή για να εξηγήσει την τάξη και τις ποικίλες εκφάνσεις διαφοροποιώντας τα πράγματα. Ο Αριστοτέλης διακρίνει στον Νου, εσφαλμένα νομίζω, ένα είδος από μηχανής θεού που πασχίζει μάταια να επιλύσει το πρόβλημα της δημιουργίας των πραγμάτων. Στην πραγματικότητα, ο Αριστοτέλης εισάγει αυτή τη διαφοροποιητική αρχή κατά τον συνήθη εκείνη την εποχή τρόπο, που προϋποθέτει την προσαρμογή του στη γενική οικονομία της σκέψης. Την εκλαμβάνει ως ένα χρήμα ολωσδιόλου αντίθετο με τα δύο άλλα χρήματα, στο μέτρο που θεωρείται ομοιογενές και όμοιο με τον εαυτό του, άρα ολότελα διαφορετικό από τα ετερογενή χρήματα, που πάντοτε διαφέρουν από τον εαυτό τους. Η ριζική αυτή αντίθεση αποκλείει τη συγχώνευση του νοητικού χρήματος με τα ετερογενή χρήματα, με αποτέλεσμα η νοητική ύλη να βρίσκεται μετέωρη λόγω της ίδιας της διαφοράς της, όπως το λάδι παραμένει αδιάλυτο μέσα στο νερό. Θα δούμε ότι υπάρχει μονάχα φαινομενική συγγένεια ανάμεσα στα χρήματα του Αναξαγόρα και τα άτομα των ατομικών, διότι τα χρήματα είναι αδιαίρετα επ' άπειρον (ενώ τα άτομα είναι άτμητα μόρια) και, επιπλέον, προΐστανται σε μια συνεχή πραγματικότητα, εκεί ακριβώς όπου τα άτομα θεμελιώνουν μια καταγωγική ασυνέχεια. Εν δίνει της συγκεκριμένης φυσικής του συνεχούς, ποια είναι άραγε η σημασία της διαφοροποίησης χάρη στη δράση των ομοιογενών νοητικών χρημάτων διαμέσου των ετερογενών χρημάτων,

Η κοσμογονική διαδικασία που εισηγείται ο Αναξαγόρας υποθέτει ότι στην απαρχή του κόσμου όλα ήταν ακίνητα εξίσου όσο και αφανή. Τη στιγμή όμως που πυροδοτήθηκε τυχαία η διαδικασία της περιστροφικής χωροποίησης χάρη στα νοητικά μόρια, άρχισε να αναδύεται

σταδιακά ένας διακριτός κόσμος. Η διαδικασία αυτή, που περιχαρακώνει έναν χώρο και παράγει πολλαπλούς πεπερασμένους κόσμους, σε συνεχή επέκταση ανάλογα με τις κυκλικές κινήσεις, διαφοροποιεί τα πράγματα σύμφωνα με τις εκάστοτε επικρατούσες ύλες και ιδιότητες. Με άλλα λόγια, τα ποικίλα πράγματα δημιουργούνται χάρη στις ταχείες αρχικές κινήσεις, ανάλογα με την ανάδυση και τη συγκέντρωση όμοιων μορίων που σε κάθε πράγμα ελέγχουν όλα τα υπόλοιπα, πάντοτε παρόντα μέσα στο πράγμα. Χάρη στη θέση που υποστηρίζει ότι κάθε ετερογενές χρήμα ενέχει όλα τα ενδεχόμενα χρήματα, η συσσώρευση όμοιων χρημάτων ποσοτικά επικρατέστερων (για παράδειγμα φύλλο, πράσινο χρώμα, μαλακότητα κ.λπ.) διαφοροποιεί επ' άπειρον τα πράγματα. Στις διαδικασίες αυτές, ακόμη και ο νους δύναται να συσσωρευτεί, δείχνοντας ότι σε ορισμένα όντα, όπως ο άνθρωπος, η παρουσία του νου είναι σαφώς μεγαλύτερη. Έτσι λοιπόν, ο άνθρωπος διαθέτει νοητικές ιδιότητες ικανές να διακρίνουν τους ελιγμούς του κοσμικού Νου που ανήκει στην ίδια φύση με τον ανθρώπινο νου, φυσικό αποτέλεσμα του πρώτου. Χάρη στον νόμο που ορίζει ότι το όμοιο ταιριάζει με το όμοιο, ο άνθρωπος διακρίνει και κατανοεί τα πράγματα σε συνάρτηση με τη διαφοροποίηση που επιτελούν τα νοητικά χρήματα. Κατ' αυτή την έννοια, η νόηση δεν χρειάζεται να νοεί το Είναι ως προϋπόθεση της συνέχειας (Παρμενίδης), αφού η συνθήκη αυτή τοποθετείται εφεξής στην ομοιογενή και συνεχή αρχή που εγκλείει η πραγματικότητα εν τω γίνεσθαι, δηλαδή ο κοσμικός Νους.

Βρίσκουμε λοιπόν στον Αναξαγόρα την πρώτη ουσιαστική απόπειρα κατανόησης των πραγμάτων μέσα από μια μορφή ομοιότητας, και μάλιστα ταυτότητα ανάμεσα στη νόηση και τον ορισμό των πραγμάτων. Ο νους γίνεται το μέτρο για όλα τα πράγματα, όχι πια ως ανθρώπινος νους αλλά ως κοσμικός Νους στον οποίο ο άνθρωπος συμμετέχει υλικά και νοητικά. Ο τρόπος εντούτοις με τον οποίο ο Αναξαγόρας εισηγείται την παρούσα προβληματική του νου, ξεκινώντας δηλαδή από μια τυχαία απαρχή, σημαίνει ότι μια χωρικά διαφορετική απαρχή γέννησε διαφορετικούς κόσμους. Καθώς τα καταγωγικά σημεία γίνονται άπειρα, συμπεραίνεται παρευθής το ενδεχόμενο δημιουργίας ενός άπειρου αριθμού διαφορετικών κόσμων. Τούτο συνεπάγεται επίσης ότι το σύμπαν μας είναι αποτέλεσμα του πρωταρχικού τυχαίου, χωρίς προκαθορισμένο σκοπό. Ακόμη, η αντικειμενοποίηση του Νου μέσα στη γνώση υπόκειται αποκλειστικά και μόνο στον κόσμο που του παρείχε τη δυνατότητα να νοεί όσα ο κοσμικός Νους κατέστησε δυνατά. Αναφορικά με το συγκεκριμένο σημείο, οι επόμενες γενιές -και κυρίως οι μαθητές του Αναξαγόρα- θα διατυπώσουν κάποιες αποκλίνουσες απόψεις, εγκαινιάζοντας μια ιστορία του νου και της νόησης που θα αντηχεί μέχρι τα μέσα του Μεσαίωνα, κατά κύριο λόγο με την εμφάνιση της αραβικής σκέψης, που θα φέρει σε πρώτη γραμμή τις εκφάνσεις του κοσμικού και υπερβατικού νου. Θα ήταν, επομένως, αδύνατον να αποσιωπηθεί ο ιστοριακός χαρακτήρας της ανάλυσης του Αναξαγόρα, ακόμη και αν ο τρόπος με τον οποίο εισηγήθηκε τη σκέψη του φαντάζει ανοίκειος στην εποχή μας.

Θρυλείται ότι διάδοχος του Αναξαγόρα στη Σχολή της Λαμψάκου υπήρξε ο **Αρχέλαος** (5ος αι.). Δύσκολα προσμετράται η βαρύτητα αυτού του συγγραφέα, που λέγεται ότι άσκησε επιρροή στον Σωκράτη. Το γεγονός ότι ο Θεόφραστος ανέλυσε τη νόησή του σε κάποιο χαμένο σύγγραμμά του μαρτυρεί τη σημασία της, όμως η αβεβαιότητα μεγαλώνει καθώς διαπιστώνουμε ότι οι αρχές που μετέρχεται θέλοντας να εξηγήσει το γίνεσθαι ποικίλλουν ανάλογα με τις πηγές. Πιθανολογείται ότι ήταν η γη (Επιφάνης), ο αέρας (Σέξτος Εμπειρικός), το θερμό και το ψυχρό (Ιππόλυτος, Ερμίας), είτε, ακόμη, ένας απεριόριστος αριθμός αρχών που σχηματίζονται από ομοιομερή (Σιμπλίκιος). Το πιθανότερο είναι να στάθηκε σε δύο αρχές: το θερμό που αποσυνδέει και το ψυχρό που συνδέει, η δράση των οποίων σε καθένα από τα στοιχεία (αέρα, φωτιά, νερό, γη) παράγει μέσω αραιώσεως και συμπύκνωσης ένα άλλο στοιχείο. Η γη, που προήλθε από συμπύκνωση, δηλαδή από το ψύχος που δημιουργεί τον «σύνδεσμο», μας επιτρέπει να εξηγήσουμε ότι η Γη παραμένει ακίνητη στο κέντρο όπου δημιουργούνται τα έμβια όντα μέσω φυσικών διαδικασιών, και ότι, αντιθέτως, ο αέρας, που

προήλθε από αραίωση, υψώνεται και δεσπόζει στο Όλον, μιας και οι μεταμορφώσεις του δημιουργούν τα άστρα, τον ήλιο κ.λπ. Όλες οι διαδικασίες είναι αποτέλεσμα αναμίξεων, έτσι ώστε ακόμη και ο νους, που αποτελείται κυρίως από αέρα, σχηματίζει ένα μίγμα και εμπειριέχεται με τη σειρά του μέσα σε άλλα στοιχεία, συνενώνοντας και αποσυνδέοντας τα μόρια που τα απαρτίζουν. Έτσι, ο Αρχέλαος ανατρέπει τη σκέψη του Αναξαγόρα, καθώς ο νους προϋποθέτει κάποια ανάμιξη και, αντιστρόφως, τα στοιχεία αποτελούνται από μόρια, όχι πλέον ετερογενή αλλά παρόμοια ομοιογενή, που ονομάζονται ομοιομερή. Όπως και ο αέρας που τον συνθέτει, έτσι και ο νους είναι απεριόριστος, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένας άπειρος αριθμός κόσμων. Ακόμη, εφόσον ο νους βρίσκεται σε όλα τα πράγματα, βρίσκεται και στα ζώα, που τον χρησιμοποιούν με διαφορετικό τρόπο ανάλογα αν η νόσή τους είναι αργή ή ταχεία. Οι άνθρωποι, που διαθέτουν γρήγορη νοητική δραστηριότητα, κατορθώνουν να παράγουν νόμους και πολιτείες, τέχνες κ.ο.κ. Στο τελευταίο αυτό σημείο ο Αρχέλαος μοιάζει να πλησιάζει τον Αναξαγόρα, κατά τα άλλα όμως η σκέψη του προδίδει βαθιά απειθεια, που πασχίζει να ξεπεράσει τον ριζικό δυϊσμό που διαπνέει τη σκέψη του δασκάλου. Η κατάληξη αυτής της αναζήτησης ενότητας οδηγεί σε έναν άλλο μαθητή του Αναξαγόρα, τον Διογένη τον Απολλώνιο.

Τη σκέψη του **Διογένη του Απολλώνιου** (470-;) διακωμώδησε ο Αριστοφάνης στις Νεφέλες, παρουσιάζοντάς την σαν μια αόριστη σκέψη που πιθανότατα επηρέασε τον Σωκράτη. Η υπόθεση αυτή φαίνεται πιο αληθοφανής από μια ενδεχόμενη επιρροή του Αρχέλαου, καθώς συναντάμε στον Διογένη ένα στοιχείο που απουσιάζει τόσο από τη σκέψη του Αναξαγόρα όσο και από τη σκέψη του Αρχέλαου: τη θεία Πρόνοια. Απαρνούμενος τον δυϊσμό του Αναξαγόρα καθώς και τον ανάμικτο χαρακτήρα του Νου του Αρχέλαου, ο Διογένης κρατά ως θεμελιώδες στοιχείο τον Αέρα, ανατρέχοντας έτσι εν μέρει στον Αναξιμένη, προσδίδοντας όμως στον Αέρα μια ικανότητα εσωτερικής διαφοροποίησης και μια κυκλική διαδικασία ως νοήμονα δραστηριότητα. Επομένως, ο Αέρας δεν εμφανίζεται πλέον ως νους αλλά ως νόηση. Η δράση του, που παραλληλίζεται με ένα αρδευτικό σύστημα μέσα σε ένα σύμπαν το οποίο διατρέχεται από πόρους και κανάλια, πραγματοποιείται σε δύο ξεχωριστές φάσεις: αρχικά, και μέσω της εσωτερικής της διαφοροποίησης, η νόηση πυροδοτεί διαδικασίες που διέπονται από τον νόμο του ιδίου, από όπου πηγάζει η περιοδικότητα των φυσικών φαινομένων (ημερήσιες κινήσεις, διαφορετικές εποχές κ.ά.)· στη συνέχεια, και μέσω της δράσης των περιοδικότητων, δημιουργείται απεριόριστος αριθμός ποικίλων πραγμάτων, τα οποία εκδηλώνονται στο παρόν.

Θέλοντας να επισημάνει αυτή τη διαφορά, ο Διογένης χρησιμοποιεί δύο όρους απροσμέτρησης ιστορικής αξίας: τα πράγματα που είναι (τα όντα) και τα πράγματα που είναι τώρα στο παρόν (τα εόντα νυν) (fr. 2). Ενώ η δεύτερη έκφραση γεφυρώνει τη σκέψη του Διογένη με το παρελθόν, η πρώτη εγκαινιάζει τη νέα προβληματική του όντος που μας καθορίζει ακόμη και σήμερα. Η προσθήκη χρονικής έμφασης (τώρα) στην περίπτωση των «πραγμάτων που είναι στο παρόν» (εόντα) δείχνει ότι τα εφήμερα πράγματα εκδηλώνουν κάποια παρουσία μονάχα στο σύγχρονο παρόν. Από την άλλη, ο όρος «όντα» αντιπαρατάσσει μια σταθερότητα προβάλλοντας το «ίδιο» - «όλα τα πράγματα που είναι (τα όντα) διαφοροποιούνται με αφετηρία το ίδιο και είναι ίδια», ανάγοντας τα «πράγματα» σε σταθερά «όντα». Με την εισαγωγή της έννοιας του «όντος» στον πυρήνα του γίνεσθαι της νόησης ως ρυθμιστικού παράγοντα των διαδικασιών που προκαλούν πράγματα στο σύγχρονο παρόν, διανοίγεται μια σημαντική δίοδος για τη μεταγενέστερη φυσική: συναρμόζεται πιο άμεσα με τη χρονικότητα και εφεξής δίνει έμφαση σε σταθερά σημεία αναφοράς, που είναι ταυτόχρονα συνθήκες περιοδικής πραγμάτωσης των φαινομένων και νοητότητας. Η έννοια του «όντος» αντικαθιστά κατά μία έννοια την πυθαγόρεια έννοια του «αριθμού», που διαδραμάτιζε τον ίδιο διαμεσολαβητικό ρόλο, με τον κίνδυνο όμως να περιστέλλει τη νοητότητα σε ασυνεχείς δομές τις οποίες ορισμένοι πυθαγόρειοι - όπως ο Αρχύτας από τον Τάραντα - θα βαλθούν να

ξεπεράσουν. Την ιστορική σύνθεση των δύο ρευμάτων σκέψης θα πραγματοποιήσει ο Πλάτων, ξεπερνώντας τους αριθμούς και τα γεωμετρικά σχήματα με Ιδέες, οι οποίες θεωρούνται ακόμη πιο ξεκάθαρα όντα, και μάλιστα ουσίες. Συνοπτολογίζοντας ότι στον Διογένη η Νόηση γεννά πράγματα προνενοημένα (προ- void) σε σχέση με το άριστο, διακρίνουμε την έλευση μιας τελεολογικής κοσμογονίας στην οποία επανέρχεται ο Πλάτων μετά τον Σωκράτη και τη θεμελιώνει με βάση την ιδέα του Καλού, υπερούσιας και πρώτης αρχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΓΙΑ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ, ΤΟΥ ΑΡΧΕΛΑΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΙΟΓΕΝΗ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΥ

Εκτός από τα ήδη αναφερθέντα αποσπάσματα που εξέδωσαν οι Diels & Kranz, βλ.:

Anaxagora. Testimonianze e frammenti, επιμ. D. Lanza, Firenze, 1966.

The Fragments of Anaxagora, επιμ. D. Sider, Meisenheim am Gian, 1966.

Diogene d'Apollonie, επιμ. και γαλλ. μτφρ. J. Zarifopoulos, Les Belles Lettres, Paris, 1956.

Diogene d'Apollonie. La demiere cosmologie prdsocratique, επιμ. και γαλλ. μτφρ. A. Laks, Presses d'Universite de Lille, Lille / Paris, 1983.

ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ, ΤΟΝ ΑΡΧΕΛΑΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΙΟΓΕΝΗ ΤΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟ

BABUT D., «Anaxagore juge par Socrate et Platon», Revue des etude grecques, 91: 44-76, 1978.

CAPELLETTI A. J., La filosofia di Anaxagoras, 2 τόμοι, Caracas, 1990.

COULOUBARITSIS L., «La notion de matiere chez Anaxagore», Philosophical Inquiry, 2: 361-373, 1981.

COULOUBARITSIS L., «L'action de Nous chez Anaxagore», Philosophical Inquiry, 3: 327-337, 1981.

CROISSANT J., «La conception du continu en Grece avant la decouverte du calcul infinitesimal», στο Etudes de philosophie ancienne, Bruxelles, 1981, σσ. 129-145.

Mythe et philosophie chez Aristophane, επιμ. S. Byl & L. Couloubaritsis, Bruxelles, 1996.

SCHOFIELD M., An Essay on Anaxagoras, Cambridge, 1980.

SILVESTRE M.-L. Anaxagora nella storiografia filosofica, Rome, 1989. WELLMANN M., «Archelaos», RE, II, 1, 1895, coll. 454.

WOODBURY L., «Socrates and Archelaus», Phoenix, 25: 299-309, 1971.